

11. Федулова Л. І. Інноваційна економіка: Підручник. — К.: Либідь, 2006. — 477 с.
12. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1992. — 231 с.
13. Pianta M. Innovation: issues and impact. Institute of Socio-Economic Studies on Innovation and Research Policy National Research Council, ISPRI-CNR., Rome 2003.

Електронна точка доступу: www.econ.uniurb.it/siepi/papers/Pianta.pdf

14. Schumpeter J.A. The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit. — New Brunswick and London. — 1982. — 244 p.

Статтю подано до редакції 28.01.10 р.

УДК 330.101:339.137.02

Є. А. Фукс, аспірант,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СТРУКТУРНА МОДЕРНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Досліджено структуру економіки, визначено чинники, що гальмують її інноваційно-технологічний розвиток, обґрунтовано пропозиції щодо здійснення прогресивних структурних зрушень в економіці України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: структура економіки, структурні диспропорції, технологічна відсталість, низька інноваційність, інвестиції, конкурентоспроможність економіки, економічна криза.

Исследована структура экономики, определены факторы, тормозящие ее инновационно-технологическое развитие, обоснованы предложения по осуществлению прогрессивных структурных сдвигов в экономике Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: структура экономики, структурные диспропорции, технологическая отсталость, низкая инновационность, инвестиции, конкурентоспособность экономики, экономический кризис.

This research shows the structure of economics, defined reasons which retard its innovative and technological development, suggested propositions for progressive structural improvements in the Ukrainian economic.

MAIN WORDS: structure of economic, structural disproportions, technological backward, low level of innovativeness, investments, competitiveness of economics, economic crisis.

Сучасний стан економіки України характеризується суперечливими тенденціями, які породжені як об'єктивними причинами, так і помилками та прорахунками в державній економічній політиці. Головні втрати в економічній сфері України обумовлені причинами переважно суб'єктивного характеру.

Вирішальне значення має розуміння того, що поліпшення ситуації в державі можливе лише за умови системного підходу. Для цього, перш за все, необхідна послідовна структурна модернізація національної економіки, що зорієнтована на оновлення машинобудування, впровадження інноваційно-технологічної моделі розвитку.

Фактично ж, за рахунок інвестицій консервується низькотехнологічна структура економіки, оскільки їх лівова частка (95 %) надходить у галузі III–IV технологічних укладів, зокрема, у добувну промисловість, виробництво харчових продуктів, металургійне виробництво, виробництво електроенергії, газу і води, що веде до збереження неефективної структури виробництва. Діюча амортизаційна політика також посилює тенденції до зниження інвестиційно-інноваційного потенціалу країни.

Разом з тим, доцільно критично переглянути варіанти розвитку, запропоновані Україні Світовим банком. Усе вищезазначене актуалізує проблему структурної модернізації вітчизняної економіки в сучасних умовах.

В українській та зарубіжній економічній літературі опубліковано чимало праць щодо проблем активізації інноваційно-технологічної діяльності, її фінансового забезпечення, структурної перебудови національної економіки. Над цими проблемами активно працюють такі фахівці, як В. П. Александрова, О. І. Амоша, Ю. М. Бажал, С. О. Біла, А. С. Гальчинський, С. Ю. Глазьев, В. П. Гончарова, С. І. Дорогунцов, С. А. Єрохін, М. З. Згуровський, В. В. Івантер, Б. Є. Кваснюк, Т. Т. Ковальчук, В. І. Коно-

ненко, М. І. Крупка, А. Є. Крихтін, І. В. Крючкова, О. О. Лапко, В. М. Рязанцев, В. П. Семиноженко, А. І. Сухоруков, Л. І. Федулова, А. А. Чухно, Л. М. Шаблиста, Т. П. Шинкаренко, М. М. Якубовський, Ю. В. Яременко та ін.

Водночас чимало аспектів даної проблеми досі є недостатньо розкритими та обґрунтованими. До них відносяться й питання, пов'язані з інноваційно-структурним оновленням вітчизняної економіки.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій інноваційно-технологічного розвитку національної економіки і розробка практичних рекомендацій щодо її структурної перебудови.

Найважливішою особливістю розвитку української економіки на сьогодні та в найближчій перспективі є необхідність переходу на інноваційно-технологічну модель розвитку. Саме такий підхід дозволить здійснити структурну модернізацію національної економіки.

Проблема структурної модернізації економіки України набула особливої гостроти у зв'язку з поглибленням деформацій у структурі вітчизняної економіки, які досягли критичної межі, про що наочно свідчить низький рівень інноваційної діяльності, висока зношеність основного капіталу, низькотехнологічний розвиток країни, обмеженість інвестиційних ресурсів тощо.

Структурну модернізацію української економіки необхідно негайно розпочинати в промисловості, де структурні пропорції не тільки не поліпшилися, а й як раніше, перебувають у стані деградації. Без структурно-технологічних змін, освоєння інновацій неможливо розраховувати на успішну реалізацію довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку України.

Дослідженню структурних змін в економіці перешкоджає відсутність повноцінної статистики. Багато в чому це пояснюється некритичним сприйняттям ідей «Вашингтонського консенсусу», згідно з якими під структурними реформами розумілися передусім такі інституціональні перетворення, як приватизація, що насправді стала «прихвизацією», пограбуванням народу, підтримка малого бізнесу, формування приватної власності на землю та ін. За такою схемою побудовані відповідні розділи статистичних щорічників України. Окремі таблиці щодо галузевої структури промисловості та її розподілу за видами економічної діяльності дозволяють лише фіксувати консервативний характер структурних співвідношень, не даючи можливості робити серйозні аналітичні висновки щодо шляхів оптимізації структурної політики.

Не виправдалися також сподівання «реформаторів» щодо ринкового механізму, який автоматично забезпечує модернізацію вітчизняної економіки. Як переконливо показує практика, ринкова економіка дає результати, якщо вона спирається на широке використання нової техніки, технологій, інновацій.

На превеликий жаль, владні структури не збагнули особливостей сучасного розвитку, виявилися неспроможними поєднати ринкові трансформації з досягненнями сучасної науки і досвіду розвинутих країн. Тому конкурентоспроможність України та її інноваційність сьогодні досить низько оцінюються у світі.

Нині понад 90 % продукції, яка виробляється в Україні, не має відповідного науково-технологічного забезпечення. Як наслідок, вітчизняна продукція стає все менш конкурентоспроможною, а в експорті зростає частка мінеральної сировини і продукції, отриманої після її первинної переробки. Цей факт також підтверджують авторитетні міжнародні експерти. За їх оцінками, рейтинг української економіки в цілому є доволі низьким. Так, за рейтингом глобальної конкурентоспроможності згідно з доповіддю Всесвітнього економічного форуму станом на 2009 р. Україна займає 80-те місце у світовому рейтингу конкурентоспроможності економік (тоді як у 2008 р. перебувала на 72-му), а за рейтингом у сфері інновацій — 75-те місце [9, с. 3].

Варто також зазначити, що рейтинг України знизився за ефективністю економіки з 43-го на 50-те місце, ефективністю урядових структур — із 48-го на 52-ге, ефективністю бізнесу — з 46-го на 52-ге місце. Стає очевидним, що основним чинником, який знижує конкурентоспроможність нашої країни в глобальному світі, є уповільнення інноваційної діяльності та низька технологічність.

Розвиток інноваційної діяльності в Україні гальмується:

— відсутністю чіткої концепції інноваційних національних пріоритетів, цілеспрямованості, послідовного і системного управління інноваційними процесами з боку держави, незадовільним інституціональним забезпеченням інноваційних перетворень, нестабільністю та суперечливістю, а отже, недосконалістю нормативно-правової бази інноваційної діяльності. Прийнята у 1999 р. концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України практично забута, оскільки має декларативний і непослідовний характер;

— недостатнім використанням інноваційного потенціалу вітчизняної науки та освіти (аналіз свідчить, що незважаючи на зро-

стання обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт, їхня частка у ВВП постійно знижується);

— незадовільним фінансуванням наукової і науково-технічної діяльності. Якщо у 1990 р. країна на фінансування науки і техніки використала з Державного бюджету понад 2,5 % ВВП, то у 2005 р. — 0,38 %, у 2006 р. — 0,4 %, а у 2008 р. — менше 0,4 % при нормативі 1,7 % ВВП, для промисловості цей показник становив 0,08 % ВВП [11, с. 7]. У той же час, у країнах-членах ЄС цей показник досяг 1,9 % ВВП (у США — 2,7 %, у Японії — 3,0 %), а в Швеції та Фінляндії був найвищим серед розвинутих країн — 3,7 і 3,4 % відповідно (2,5 % — у Німеччині, 2,2 % — у Франції, близько 2 % — у Голландії й Норвегії) [1, с. 18]. Євросоюзом поставлена мета збільшити до 2010 р. поточні витрати на НДДКР у країнах-членах з поточних 1,9 до 3 % ВВП. Питома вага програмно-цільового фінансування в Україні не покриває 10 % загальних витрат на науку при законодавчо встановлених 30 %. Щорічне фінансування освіти фактично становить 5–6 % ВВП при визначеній нормі — 10 %. Нині вітчизняна освіта переживає складні часи реформування. Стан і якість вищої освіти системно характеризує ректор Національного технічного університету «КПІ», академік НАН України М. Згуровський. Він підкреслює, що в Україні фактично створена система дипломованої псевдоосвіти [6]. Низькими залишаються обсяги державного замовлення на новітні технології, які щорічно становлять близько 1 % бюджетного фінансування наукової сфери;

— низькою інноваційною активністю вітчизняних підприємств. Якщо частка інноваційно активних підприємств у 2000 р. становила 18 %, то у 2008 р. — 13,0 %, частка ж підприємств, що впроваджували інновації, у 2008 р. зменшилася відповідно з 14,8 % до 10,8 %. Тільки 5,9 % загального обсягу реалізованої промислової продукції українських виробників має ознаки інновацій, у той час як у ЄС цей показник сягає 60 %, у Японії — 67 %, у США — 78 % [2, с. 61]. Статистичні дані свідчать про те, що розширення інноваційної діяльності в Україні здійснюється повільно, переважна більшість підприємств інновацій не впроваджує;

— низьким рівнем якості матеріального забезпечення навчальних закладів і наукових організацій. Нинішній стан матеріально-технічної та лабораторної бази наукових установ і вищих навчальних закладів не забезпечує проведення досліджень на загальносвітовому рівні, не сприяє впровадженню інноваційних освіт-

ніх технологій, знижує конкурентоспроможність випускників навчальних закладів на ринку праці, створює перешкоди на шляху інтеграції української освіти до європейського та світового освітніх просторів. З фінансуванням науково-технічних розробок пов'язана і низька оплата праці працівників цієї сфери. Згідно із соціологічними дослідженнями, в Україні 80 % випускників технічних спеціальностей по закінченню вищого навчального закладу воліють виїхати за кордон. Хоча реалізувати свої наміри в змозі лише невеликий відсоток, проте тенденція до міграції існує. Зрозуміло, що мігрують найкращі випускники, які могли б дійсно принести користь національній економіці.

Нинішня структура економіки України характеризується серйозним технологічним відставанням. Панівними в економіці країни є III-й і IV-й технологічні уклади, на які за випуском продукції припадає 58 і 38 % відповідно і лише 4 % — на V-й технологічний уклад. За фінансуванням науково-технічних розробок ситуація така: майже 70 % становить IV-й і лише 23 % — V-й технологічний уклад. За інноваційними витратами: 60 % припадає на IV-й уклад і 30 % — на III-й (тобто сумарно 90 %), а V-й уклад в інноваційних витратах складає лише 8,6 %. Що стосується інвестицій, що власне кажучи визначають майбутнє на найближчі 10–15 років, то 75 % інвестиційних ресурсів вкладається в III-й технологічний уклад і лише 20 % та 4,5 % — у IV-й та V-й технологічні уклади, відповідно [4, с. 351–352].

На сьогодні структура економіки України не відповідає критеріям технологічно розвинутих країн. Погіршила структуру економіки криза, яка тривала 8 років (1991–1998 рр.), за цей час обсяги ВВП зменшилися на 58,3 %, промислової продукції — на 45,4 %, сільськогосподарської — на 51,5 %, інвестицій — майже на 80 % [3, с. 195–196]. Найвідчутніші втрати припали на стартовий етап перехідного періоду — 1991–1994 рр. За цей час обсяг ВВП зменшився на 45,6 %, промислового виробництва — на 36,3 %, сільськогосподарського — на 32,4 %. Причиною структурно-промислової кризи стало обвальне скорочення інвестицій в основний капітал галузей, які визначають науково-технологічний прогрес, виробляють кінцеву продукцію, мають відносно високий вміст доданої вартості. Крім цього, були розбалансованими грошова та фінансова системи. Особливо болісними виявилися наслідки найвищої у світі гіперінфляції, яка в 1993 р. досягла 10256 %. Це світовий рекорд 90-х років XX ст. Дефіцит державного бюджету в той час покривався грошовою емісією НБУ.

За роки економічної кризи 1991–1998 рр. деформації в структурі промислового виробництва поглибилися і досягли критичної межі. Незважаючи на те, що з 1999–2000 рр. почалося зростання випуску продукції переважно кінцевого використання, загальна тенденція до погіршення структури промислового виробництва не змінилася. Це стосується, насамперед, машинобудування, питома вага якого скоротилася з 30,5 % в 1990 р. до 14,4 % у 2007 р. [5, с. 2], що є найслабшим місцем української економіки, проте саме ця галузь має слугувати локомотивом технічного прогресу, інформаційного розвитку, інноваційних перетворень. На Заході питома вага машинобудування в середньому становить 40 %, а в найближчі 10–15 років має зрости до 50 % [7, с. 24]. За оцінками експертів, Україна з-поміж країн Європи найбільше постраждала від економічної кризи.

Як відомо, матеріальною основою виходу з кризи є оновлення основного капіталу, для чого насамперед слід розвивати галузі машинобудування, які виробляють знаряддя та устаткування для модернізації виробництва. Але в дійсності обсяги виробництва машинобудівних галузей в умовах сучасної фінансово-економічної кризи зменшуються суттєвіше, ніж по промисловості в цілому.

Машинобудівний комплекс України охоплює понад 20 спеціалізованих галузей, тобто практично всі галузі машинобудування. Він включає підйомно-транспортне, металургійне, енергетичне машинобудування; виробництво обладнання для нафтової та хімічної промисловості, будівельних шляхових й сільськогосподарських машин; автомобіле- й тракторобудування, дизелебудування; устаткування для легкої, харчової і поліграфічної промисловості; радіотехнічну та електронну промисловість, приладобудування, деякі виробництва електротехнічної промисловості. Провідне місце в машинобудівному комплексі України посідають сільськогосподарське машинобудування, автомобілебудування, електротехніка, важке і транспортне машинобудування. Проте підприємства цих напрямів працюють на фізично та морально застарілому обладнанні, мова про їх модернізацію не ведеться. Отже, проблема інноваційного оновлення продукції машинобудування і прискорення інноваційних процесів у галузі і надалі стоїть надзвичайно гостро і вимагає кардинальних заходів. Це підтверджується даними економічної оцінки, відповідно до якої було встановлено, що при зношенні основного капіталу в серед-

ньому майже на 68 % його оновлення становить 5 % на рік. Тобто показник оновлення основного капіталу є надзвичайно низьким. Такий висновок можна зробити ще й з огляду на те, що за сучасних темпів науково-технологічного прогресу рекомендується оновлювати діюче устаткування через кожні 8–10 років його експлуатації.

Особливої уваги потребує галузь сільськогосподарського машинобудування, яка практично опинилася в кризовому становищі, що зумовлено наявністю відсталої матеріально-технічної бази, критичним зношенням машин та устаткування. Зокрема, зношення основного капіталу в галузі становить майже 80 %, а технологічного устаткування і верстатного парку — 92 % [10, с. 8].

За наявності такої бази сільськогосподарське машинобудування України не спроможне забезпечувати сучасне сільське господарство новою технікою. Тому в сільськогосподарській сфері застосовується техніка імпортного виробництва. Так, за 2001–2006 рр. в Україну ввезено 156 марок комбайнів, у тому числі й таких, що понад 10 років тому зняті з виробництва у країнах-виробниках.

Відставання і занепад у галузі сільськогосподарського машинобудування ще раз свідчить про необхідність прискореної модернізації даної галузі й машинобудівного комплексу в цілому. Отже, вітчизняне машинобудування потребує інноваційного оновлення. Цьому повинна сприяти загальнодержавна комплексна програма розвитку високих технологій, яка прийнята у 2004 р. і має статус закону. Згідно з цією програмою передбачається реалізація понад 1000 проектів у різних галузях промисловості та в інших сферах господарювання. Проте необхідно підкреслити, що ця програма, яка є піонерною, на жаль, не спрямована на розвиток високих наукоємних технологій і практично не виконується. Основною причиною такого становища є те, що діюча сьогодні в державі система управління інноваційними процесами швидше перешкоджає, ніж сприяє прискореному розвитку інноваційних процесів. Тому її слід удосконалювати через створення відповідної нормативно-правової бази та фінансового забезпечення програм або їхніх складових.

У той же час необхідно відмітити, що в Україні ще збереглися окремі високотехнологічні галузі (ракето-, авіа- і суднобудування), проте такі передові галузі, як електроніка, радіопромисловість та інші й сьогодні продовжують «лежати». Усе це веде до

зниження науково-технологічного рівня виробництва, про що свідчать експертні оцінки фахівців Інституту економічного прогнозування НАН України. Отже, відтворення і прискорений розвиток машинобудування передбачають не тільки пріоритетне зростання нових високотехнологічних галузей (або їх створення, якщо вони відсутні), а й структурно-технологічну модернізацію діючих підприємств традиційних галузей з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Модернізація означає масову заміну зношеного і застарілого устаткування, прискорення його виведення з виробництва, скорочення капітального ремонту і впровадження сучасних технологій, а також кардинальне підвищення на цій основі продуктивності праці і ефективності виробництва. З огляду на це, слід згадати досвід післявоєнної машинобудівної промисловості Німеччини, коли кошти, одержані за планом Маршалла, були використані не на імпорт споживчих товарів (хоча у країні був гострий «товарний голод»), а на закупівлю за кордоном найсучаснішого устаткування та ліцензій на новітні технології для відбудови зруйнованої війною промисловості на новій технологічній основі, тим самим забезпечивши вихід її продукції на світові ринки. Обмежені валютні ресурси держави і підприємств також використовувалися на ці цілі.

В Україні слід одночасно відновлювати науку, проектно-конструкторську й інноваційну діяльність, підвищувати оплату праці вчених, конструкторів і кваліфікованих працівників, стимулювати їх повернення із зовнішньої або внутрішньої «еміграції» на свої робочі місця з тим, щоб перейти до інноваційного типу економічного зростання і пріоритетного розвитку галузей з високими технологіями.

Структурна модернізація національної економіки передбачає спрямування обмежених інвестиційних ресурсів у ті галузі машинобудування, які виробляють високотехнологічну продукцію або можуть швидко освоїти її випуск. Інакше кажучи, структурна модернізація полягає у принциповій зміні галузевої структури інвестицій, тобто переорієнтації інвестиційних потоків на сферу матеріального виробництва.

Через обмеженість фінансових ресурсів виникає питання: звідки взяти кошти для проведення модернізації. Перш за все, додатковим джерелом інвестиційних ресурсів можуть слугувати іноземні інвестиції, а також ті кошти, які вивезені за кордон і пра-

цюють на інші країни. Однак для їх повернення і легалізації потрібні відповідні механізми. Крім того, необхідно використувати кошти, які знаходяться у населення вдома (60 млрд дол.) й тіньовому обороті (80 млрд дол.), що разом становлять 140 млрд дол. (за оцінкою академіка НАН України В. М. Гейця) [8, с. 12]. Масштабні інвестиції сприятимуть не тільки пожвавленню виробництва, а й створять умови для глибокої структурної модернізації вітчизняної економіки.

Державне регулювання структурної модернізації економіки повинно йти за такими напрямками, як підтримка науки, впровадження новітніх технологій, створення необхідних умов для нормального відтворення виробничої бази підприємств та посилення їхньої інноваційної діяльності.

Отже, за роки ринкового реформування економіки України її структурні диспропорції суттєво поглибилися. Виходячи з цього, без структурно-технологічних змін, освоєння інноваційної парадигми розвитку реформувати економіку неможливо. Найгострішою проблемою структурної модернізації національного господарства є розвиток обробної промисловості, передусім машинобудування — першооснови необхідних змін. Однак подолання структурно-технологічної незбалансованості потребує масштабних фінансових ресурсів, що передбачає розв'язання проблем, пов'язаних із залученням внутрішніх і зовнішніх інвестицій в економіку України.

Література

1. Біляцький С. Д., Добровольська А. Б. Знання — нова парадигма прогресу України // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2006. — № 5. — С. 16–19.
2. Гражевська Н. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальному постіндустріальному вимірі // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 54–63.
3. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / За ред. акад. НАН України Гейця В. М. — Х.: Форт, 2000. — 432 с.
4. Економіка України: стратегія і тактика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України Гейця В. М. — К.: Ін-т економ. прогноз., Фенікс, 2003. — 1008 с.
5. Жаліло Я. Деякі підсумки економічного розвитку України у 2007 році та першочергові завдання економічної стратегії держави // Аналі-

тичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку: Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March08/05.htm>.

6. Згуровський М. Дипломована псевдоосвіта або суперечності перехідного періоду у сфері вищої освіти України // Дзеркало тижня. — 2006. — № 6.

7. Кваснюк Б. Є. Структурна перебудова економіки та її ресурси // Економіка України. — 2003. — № 11. — С. 18–28.

8. Матеріали парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» від 17 червня 2009 р. // Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1706109.htm.

9. Місце України в міжнародних рейтингах // Державне агентство України з інвестицій та інновацій // Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/index.php?land=ua@get=225@id=2376>.

10. Петрович Й. М. Організаційно-економічні засади прискорення інноваційних процесів у промисловості України // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. — 2008. — № 628. — С. 3–10.

11. Якубовський М., Новицький В., Кіндзерський Ю. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року // Економіка України. — 2007. — № 11. — С. 4–30.

Статтю подано до редакції 11.02.10 р.

УДК 331.101

О. О. Герасименко, канд. екон. наук, доцент,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ: ПЕРЕДУМОВИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ, ІМПЕРАТИВИ

Уточнено визначення та склад соціально-трудової сфери. Розмежовано соціальну та соціально-трудову сфери. Узагальнено передумови, закономірності, імперативи трансформації соціально-трудової сфери в сучасних умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціально-трудова сфера, соціально-трудові відносини, об'єкт менеджменту соціально-трудової